

se vsákně do kůže a rána se zavře, takže po ní není ani památka. Anebo je prostě už taková tma, že není nic vidět? Vidím nějaké věci, ale o jejich povaze nemohu dost dobře mluvit. Kdo ví, třeba se Bůh nechává poznat prostřednictvím laciných plastických relikví v takovémhle stavení. Skutečně, skutečně si nejsem jistá. Ocitám se mezi příběhy, bez pevného paradigmatu, bez ospravedlnění nebo racionalizace, ocitám se na inspirujícím a hlubokém místě. Tady a teď, osciluji mezi disonancí a konsonancí a jsem klidná. V duši mám mír. Právě to Festingerovy experimenty posrádaly: co to znamená žít v prostoru mezi konsonancí a disonancí; tam, kde se utvářejí nové teorie, kde se rodí nová přesvědčení, anebo i něco mnohem menšího, prostě jen osoba, v tomto případě já sama s rukama nataženými, s tělem vzpřímeným a naprosto otevřená – bez konce.

Opičí láska

Primát Harryho Harlowa

Experimenty Harryho Harlowa s drátěnými opicemi jsou klíčovými demonstracemi psychologie vazy. Harlowovi se podařilo dokázat, že opičí mláďata tímto více k tzv. měkké náhradní matce než ke kovové, která jim dává mléko. Zásluhou tohoto objevu spatřila světlo světa celá „věda o dotěcích“. Harlowovy experimenty, z nichž mnohé byly nafilmovány, působí až mrazivým dojmem a zděrazňují význam blízkosti v našem životě.

Poslušnost. Konformismus. Kognitivní. Podnět. Tak zněla slova, která neměl Harry Harlow rád. Chtěl mluvit o lásce, ale pokaždé, když užil tohoto jaké konferenci přednášku o lásce, ale pokaždé, když užil tohoto slova, jej některý z vědců přerušil a podotkl: „Vy určitě máte na mysli blízkost, že ano?“ Až nakonec Harlow, který dokázal být stejně unáhlený jako plachý, prohlásil: „Možná je blízkost to jediné, co víte o lásce; já děkuji Bohu, že nejsem tak deprivovaný.“

To byl celý on, přijít s takovými prohlášeními a ještě ke všemu na veřejnosti; byl vznětlivý a nezdořilý, takže na něj jedni vzpomínali s opravdovým odporem a druzí bezmála s láskou. „Vzpomínám si,“ říká jeho syn James Harlow, „jak mě otec na všechny možné cesty bral s sebou; vzal mě na Havaj, kde jsme večereli s Gregory Batesonem a jeho gibbonem; kupoval mi kornouty se zmrzlinou; létali jsme v dvouplošníku.“ Nedalo však moc námaly objevit také druhou stranu mince. „Harlow byl pořádný všivák; pokoušel se mě zlikvidovat,“ říká jeho bývalá studentka. „Nenáviděl ženy, byl to pěkný otrava,“ dodává další. Obě ženy mě požádaly, abych nezveřejňovala jejich jména. Jenomže v roce 1959 stál tenhle otrava na

pódiu a mluvil o vědě stylem, jakým se doposud nikdo neodvážil. Tento Nabokov psychologie zanášel do statistik kromě hemoglobinu i srdce. Jeho experimenty byly dlouhými meditacemi o lásce a o všech způsobech, jak ji ničíte.

O Harlowově dětství toho moc nevíme. Narodil se roku 1905 jako Harry Israel a byl synem Lona a Mabel Israelových z Fairfield County v Iowě. Otec byl neúspěšný vynálezce, matka energická žena, již bylo malé město na středozápadě asi trochu těsné. Jak vzpomíná Harlow ve své nedokončené autobiografii, nebyla to zrovna srdečná žena. Často stávala v okně obývacího pokoje a dívala se do ulice, kde byla pořád zima a kam padal vlhký sníh z černých větví, a na špinavou oblohu, klenoucí se nad rovinatou krajinou.

Harlow po celý život trpěl návaly deprese; možná začaly právě tadý, za dlouhých zim Středozápadu, v zemi nekonečných rovin, fádnicích dnů a slabého slunce, které se každé odpoledne ve čtyři odebrá k odpočinku. Nebo to možná bylo ve vzdálenosti mezi matkou a jím; určitě toužil po něze. Ve škole měl potíže se zařadit. „Byl to podivínský, malý mimon,“ říká autorka jeho životopisu Deborah Blumová. Harlow se zajímal o poezii a rád kreslil. Učební osnovy školy v Iowě nabízely předměty jako „Správa farmy a strídání plodin“ a „Jak vařit, aby manželovi chumalo“. Jednou ve čtvrté třídě dala učitelka žákům za úkol napsat báseň, což bylo opravdu vzrušující, protože se konečně mohl s něčím ztotožnit – ovšem jen do té doby, než bylo oznámeno téma: krása čištění zubů. Čištění zubů. Čištění zubů. Když bylo Harlowovi deset, trávil každou volnou minutu kreslením. Skloněný nad svým velkým skicářem, soustředěný tak, že vysrkoval jazyk z pusy, vytvořil zvláštní a překrásnou zemi zvanou Yazoo a v této zemi žili okřídlení čtvernožci a rohaté šelmy a všechno se měnilo, teklo, skákalo. Když byl z obřádkem hotový, začal zvířata rozdělovat ostrými černými čarami, půlil je a čtvřil, takže ležela na papíře, zbrocená barvou krve a přece nějak krásná, živá a rozpitvaná.

Po ukončení střední školy ve Fairfield County odešel Harlow na rok do Reed College, a svá studia ukončil na Stanfordu, kde

všichni vynikali výmluvností a kde se Harlow, který měl vadu řeči, styděl mluvit. Žádné místo na světě, jak často opakoval, ho neznajistilo tolik jako Stanford. Proto dřel jak kuň. Studoval u Lewise Termana, slavného badatele v oblasti IQ, který právě tehdy prováděl průzkum vysoce nadaných dětí. Byl tam Harlow se svým šišláním a do laboratoře přicházely ty excelující děti a skládaly pestré stavebnice a puzzle. Terman Harlowovi sdělil, že od něj nemůže nic očekávat, nanejvýš tak místo na nějaké provinční škole. Ale Harlow naléhal, a tak mu Terman nakonec řekl něco jako: „Změňte si jméno z Israel na něco jiného, třeba...a pak uvidíme, co se dá dělat.“ A tak se narodil *Harlow* a Terman mu v roce 1930 sehnal místo na univerzitě ve Wisconsinu, kde jako velké modré oči září jezera vklíněná mezi kopci a kde se v zimě prohání řezavý vítr.

Harlow by šel třeba na kraj světa. Šišlavý a kulhavý opustil slunné Palo Alto v Kalifornii a zamířil do Madisonu ve Wisconsinu. Oženil se s Clarou Mearsovou, bývalou účastnicí Termanových experimentů s IQ 155, a Terman jim poslal tuto gratulaci: „Jsem šťastný ze spojení Clariny výjimečné dědičné výbavy a Harryho produktivity jako psychologa.“ Hezký, upřímně míněný dopis, řekla bych, i když zní, jako by se spíš než svazku dvou lidí týkal chovu zvířat, a jistrou blahosklonnost nelze přehlédnout. Clara má úžasný genetický potenciál. Co však může nabídnout Harlow? Co má on? Přesně to je otázka, která Harryho Harlowa trápila po celý život, otázka, kterou si zas a znova kladl – v těch nejčernějších dnech i ve chvílích, kdy byl šťastný – a která ho stále naplňovala podezřením, že nemá skutečný talent, že se prosadil pouze zásluhou velké, umíněné a nakonec omezující píle.

Když přišel Harlow do Madisonu, chtěl studovat krysy, ale pak skončil u malých, čilých opiček druhu makak rhesus. Ještě jako Termanův student začal vypracovávat test zkoumající inteligenci opic, jakýsi opičí IQ test, a byl mimořádně úspěšný, neboť prokázal, že tyto malé primáty dokážou řešit problémy mnohem komplexněji, než se vědci dosud domnívali. Získával si stále větší renomé. Město Madison mu poskytlou starou továrnu, kde si zřídil

laboratoř pro primáty, a studenti ho začali vyhledávat. Při výzkumu opic odděloval mláďata od matek a sourozenců a proslavil se tím. Studoval opičí hlavu, pozoroval opičí srdce a přemýšlel. Když byla mláďata izolována, rozvíjela se u nich silná vazba k froté ručníkům, pokrývajícím podlahu klecí. Mláďata si na ně lehala, pevně je svírala ve svých malých pěstíčkách, dostávala záchvaty vzteku, když jim je někdo bral, stejně jako lidská batolara, když jim někdo bere oblíbenou přikrývku nebo plyšového medvídka. Opičí mláďata milovala tyto ručníky. Proč? Tak zněla základní otázka. Emoční vazby byly dosud nahlíženy jen pod zorným úhlem odměn v podobě potravy. Milujeme své matky, protože milujeme jejich mléko. Kojenec tihne k matce, protože vidí nalitá prsa a má žízeň nebo hlad. Clark Hull a Keneth Spence tvrdili, že všechny lidské vazby a vzťahy jsou určeny redukcí pudového napětí: hlad je základní pud a my ho chceme redukovat, takže ho utišíme; stejně je to s žízní a sexem. Od třicátých do konce padesátých let byla teorie redukce pudů a jejího spojení s láskou nezpochybnitelná.

Harlow však pochybovat začal. Krmil opičí kojence ručně pomocí plastických lahviček a když jim lahvičky sebral, mláďata si začala ožulžávat rty a olizovat poslední bílou kapičku ze svých chlupatých brad. Ale když jim zkusil Harlow sebrat froté ručníky, řvali malí primáti, jako by je na nože bral, vrhali se na podlahu a křehovitě je svírali. To Harlowa fascinovalo. Opičky křičely. (Ně- kde jinde a v jiném čase stála Mabel za oknem, její syn byl jen krůček od plyšově měkké, ale chladné mateřské náruče. V představách si nesl les, ve kterém létala zvířata, pořezaná černými čarami a krvácející modře a červeně.) Pozoroval křičící opice a přemýšlel o lásce. Co je to láska? A potom Harlowa něco napadlo. Jak píše autorka jeho biografie, nejlépe porozumíme lidskému srdci tehdy, když je zraníme. A tak začala Harlowova závratná kariéra, neodmyslitelně spjatá s brutálními metodami.

Opice druhu makak rhesus mají zděděnou genetickou informaci z devadesáti čtyř procent společnou s člověkem. Také by se dalo

říct, že člověk je z devadesáti čtyř procent makak a z šesti procent člověk. Stoupáme-li po fylogenetické stupnici výš, jsme z přibližně devadesáti osmi procent orangutani a řádově z devadesáti devíti procent šimpanzi. Právě proto psychology již dlouhá léta přitahuje představa využití primátů v experimentech. Jak říká Roger Fouts, který se výzkumem primátů zabývá: „Opice disponují plnohodnotným řečovým rejstříkem a složitou inteligencí, kterou neumíme ocenit pouze proto, že máme tak zafixovaný karteziánský pohled na svět.“ Co je pro Foutse podle všeho evidentní, viděl Harlow úplně jinak, takže prohlásil: „Mě na opičích zajímá pouze to, co o nich mohu publikovat. Žádnou lásku k nim necítím. A nikdy jsem necítil. Vlastně zvířata nemám rád. Kočky se mi oškliví. Psy nenávidím. Jak může někdo milovat opice?“

K experimentu potřeboval nůžky na drát, lepenkové kužely, horké cívky, ocelové hřebíčky a měkkou látku. Harlow použil nůžky na drát k tomu, aby vytvořil drátěnou matku, jejíž torzo všude pokryl malými čtverečky, a na „břišní stranu“ umístil jeden nepoddajný prs. K prsu byla připravena bradavka s nepatrnou dírkou, kterou mohlo proudit opičí mléko.

Potom obmotal Harlow lepenkový kužel froté ručníkem, a vytvořil tak náhradní „měkkou matku“.

„Navrhli jsme náhradní matku na základě studia vztahů mezi člověkem a jeho prostředím... Vytvořili jsme dokonale proporční, aerodynamické tělo bez jakýchkoli zaoblenin či přívěsků. Abychom se vystríhali všech zbytečnosti, redukovali jsme počet prsů ze dvou na jedno a umístili jej sagitálně na hrudní koš, maximalizující tak přirozené a známé percepční a motorické schopnosti opičích kojenců.... Výsledkem byla matka, měkká, teplá a něžná, matka s nekonečnou trpělivostí, matka, která je ve dne v noci k dispozici... Dále jsme navrhli matku tak, aby údržba byla co nejjednodušší, takže každá chyba v systému nebo funkci se dala snadno napravit. Jsme přesvědčeni, že jsme navrhli špičkovou opičí matku, i když tento názor nesdílí všichni opičí otcové.“

Tak tedy začali. Shromáždili skupinu novorozenečků makaků a umístili je do klece se dvěma náhradními matkami: drátěná matka měla spoustu mléka, látková matka prázdnou náruč a sladký úsměv. Poznámky laboratorních asistentů vypovídají o traumatu, které experiment přinesl: skutečné matky malých makaků, jakmile zjistily, že jim někdo ukradl děti, křičely a bouchaly hlavami do mříží; mláďata uvíznutá do oddělené klece naříkala. Hodiny a hodiny nepolevoval jejich strach a laboratoř nasákla zápachem jejich řídké stolice, která, jak píše Harlow, svědčí o vysokém emocionálním napětí. Klece byly prosvíceny zármurkem, mláďata byla schoulená do sebe, jen jejich ocasy trčely do výšky, takže byly vidět jejich malíčké nahnědlé konečnický.

Jenomže pak Harlow zpozoroval, že se začíná dít něco ohrožujícího. Během několika dnů přenesla mláďata makaků svou náklonnost od skutečné, již nedosažitelné matky na náhradní látkovou matku. Lezla kolem ní, tulila se k ní, svýma malýma rukama jí upravovala obličej, něžně jí kousala a dlouhé hodiny trávila na jejím břiše a zádech. Látková matka však neměla mléko, a tak když malé opičky dostaly hlad, nechaly ji být a odkvačily k ocelovému automatu na mléko – k drátěné matce, a když se pak dostatečně obsloužily ze zdroje, utíkaly zpátky do bezpečí měkkého ručnicku. Harlow graficky znázorňoval, kolik času strávily opičky krmením a kolik mazlením, a srdce mu zřejmě začalo bít rychleji, když zjistil, že stojí na prahu nového objevu. „Neptěkvapovalo nás, když jsme zjistili, že uspokojení z tělesného dotyku je tak důležitou proměnnou z hlediska náklonnosti a lásky, zato jsme ale neočekávali, že tak jasně odsune na vedlejší kolej proměnnou založenou na kojení; rozdíl byl tak velký, že můžeme tvrdit, že základní funkce kojení...spočívá v tom, že zajišťuje častý a intimní tělesný kontakt dítěte s matkou.“

Zde podal Harlow důkaz, že láska se nerozvíjí na základě potraviny, ale zásluhou dotyku; a proto když mateřské mléko jednou nevyhnutelně vyschne, dítě matku i nadále miluje a pak tuto lásku, respektive vzpomínku na ni obrací ven, takže každá interakce se stává opakovaním raných dotyků. „Člověk určitě,“ píše Harlow, „nežije výlučně z mléka.“

V době od třicátých do padesátých let minulého století byly děti vychovávány s jistým chladem. Slavný dětský lékař dr. Benjamin Spock doporučoval krmit děti podle přesného časového rozvrhu; Skinner nahlížel na děti pod zorným úhlem zpevňování reakcí prostřednictvím odměňování a trestání, takže pokud jste chtěli, aby dítě přestalo křičet, museli jste je přestat odměňovat tím, že je budete brát do náruče. Ve svých knihách o výchově dětí napsal Watson tyto slavné věty: „Nerozmazlujte je. Nedávejte jim pusy na dobrou noc. Spíš se mírně skloňte a předtím, než zhasnete světlo, jim potřeste rukou.“

Harlow pochopil, že tyto názory patří do odpadkového koše, a nahradil je *pravdivým* poznatkem: nepotřásejte dítěti rukou; neváhejte a vezměte je do náruče. Dotyk je podstatný, nerozmazluje, ale zachraňuje; a dobrá zpráva je, že ho může poskytnout každý. „Láska ke skutečné matce a láska k matce náhradní vypadají velmi podobně.... Pokud můžeme pozorovat, tak náklonnost opiček mláďat ke skutečné matce je velmi silná, není však silnější než láska experimentálních opiček k náhradní látkové matce.“

V Harlowově laboratoři se tehdy vystupňovalo vzrušení. Výzkumníci náhodně narazili na rozhodující proměnnou lásky a výrazně snížili význam další proměnné, totiž potraviny, a to všechno ukázali na grafu. V Madisonu panovala zima, stromy byly obalené ledem a zářily jako lustry. Studenti se dívali, jak padá sníh a jak se hromadí na římsách laboratorních oken a přitom cítili, že prožívají chvíle toho největšího vzrušení.

Harlow a jeho spolupracovníci identifikovali „útrěchu dotykem“ jako základní složku lásky. Určitě však existovaly ještě další složky. Co třeba pohyby a výraz obličejů? Nevíme, zda při narození vidíme matčin obličej zpočátku jen jako měnící se stíny, trojúhelníky, jež se vzájemně odsunují, víření čehosi, co by mohly být vlasy, kousek čehosi, co by mohl být nos nebo taky prsní bradavka. Opravdu nevíme. Otevíráme oči a pohlédneme vzhůru a tam je žena na měsíci, planeta, která na nás vysílá krásná modrá světla.

Harlow se určitě domníval, že obličej je další proměnná lásky. Původní náhradní matky mají primitivní obličej s černými re-

fiektory z kol, představujícími oči. Nyní Harlow přikázal svému laboratornímu asistentovi Williamu Masonovi, aby vyrobil skutečně dobrou opičí masku. Chtěli zjistit, jaká vazba se vyvine u nově narozeného makaka k matce vyznačující se jistou krásou. Jenomže opička se narodila ještě předtím, než byla maska hotova, a tak Harlow ve spěchu umístil opičí novorozeně do klece s froté matkou, která měla místo obličejě pouze prázdnou rovinu. Bez očí. Bez nosu. Prostě nic. Nezdrželo se, že by to opičce vadilo. Mílovala svou matku bez obličejě, líbala ji a okusovala. Když byla ozdobná opičí maska - o tolik hezčí, o tolik zajímavější - konečně dokončena, mládě o ni neprojevovalo zájem. Vědci zkusili připevnit namasovanou kouli k náhradní matce, ale malá opička křičela hrůzou a rychle se přemístila do rohu klece, divoce se kymácela ze strany na stranu a chytala se za genitálie. Postupně přibližovali maskovanou matku k opičce, až chňapla po masce a strhla ji, takže měla před sebou jen prázdnou plochu. Teprve pak se zase ukázala a chtěla si hrát. Bylo úplně lhostejné, kolikrát předvedli maskovanou matku, mládě ji pokaždě odmítlo a nakonec se naučilo odstranit celou hlavu a vrátilo se k matce bez tváře, neboť preferovalo původní „obličej“, který mu byl vtištěn - mnozí by řekli „vepsán“ - jako vzoreček pro všechno, co přijde. Mnozí lidé považují Harlowovy experimenty za kruté - odtrhnout matku od dítěte, navrhovat drátěný mléčný automat s ostrými bradavkami, poslouchat zoufalý křik malých primátů, přihlížet, jak se tulí k figurínám, protože jim nezbyvá nic jiného. Ano, to vše je asi kruté. Ale je v tom současně cosi mocného a povzbuzujícího: jisté poznání, že naše potřeby jsou komplexnější než obyčejný hlad, že hledáme kontakt s druhým, ať to stojí, co to stojí, že se ani zbla nestaráme o konvenční krásu a že první obličej, který vidíme, sledáváme nejkrásnějším, ať už se pak od něj jakkoli vzdálíme.

To vše se událo v padesátých a šedesátých letech uplynulého století. Harlow studoval lásku a sám ji ztratil. Byl pořád v laboratoři, doma se téměř neukázal. Clara se svým vysokým IQ byla doma a starala se o obě děti, zatímco její muž trávil každou noc ve staré

továrně a prováděl se svými opicemi jeden test za druhým. V Madisonu vládla chladná, moc chladná zima a Harry Harlow si našel milenkku. „Proto se moji rodiče rozešli,“ říká Harlowův nejstarší syn Robert Israel. „Je to zcela prosté, otec měl milenkku.“

Clara s dětmi se odstěhovala, později se vdala za kopáče a žila v obytném přívěsu na jihozápadě USA. Harlow to podle všeho sotva zaznamenal. O jedné ženě víme - neznáme její jméno, ale asi to byla studentka - a pak ještě o jedné, které říkal železná panna. Železná panna byla speciální náhradní matka, kterou Harlow sám navrhl; měla na sobě ostré bodliny a foukala na své děti tak studený a silný proud vzduchu, až je odfoukla zpátky k tyčím mířící, kde se v křiku schovaly. Byla to zlá matka a Harlow chřel vědět, co se stane.

Právě tato okolnost stála u zrodu Harlowovy temné reputace. Právě zde překročil hranice mezi vědou a pohádkami - kruté nevládní matky, bratři Grimmové, železná panna v začarovaném lese, kde stromy spouštějí na zem svou druhou nohu a vydávají se na cestu. Proč chtěl Harlow studovat takové věci? Ochránci zvířat tvrdí, že byl ryzí a jednoduchý sadista. Osobně si to nemyslím, ačkoli nedokážu přesně rozpoznat, co ho k tomu pudilo - jaké proměnné. Měla Mabel ostré bodliny? To by bylo moc jednoduché. Byla jeho povaha zásadně, hormonálně přitahována vším nesnadným? Snad, ale pořád je to moc jednoduché. Spočívalo to v tom, že viděl jisté věci? Když krátce pracoval pro armádu, tak v Novém Mexiku zažil, jak vojáci odpalovali atomové bomby. Viděl atomový mrak, černý radioaktivní spad v dálce, silné děsivé světlo. Nikdy o tom nepsal.

Jenomže o železné panně psal téměř se škodolibou radostí. Vytvářel různé variace: některé železné panny stríkaly na své děti mrazivě chladnou vodu; jiné je bodaly. Nezávisle na tom, jaké mučení si Harlow vymyslel, opičky své matky neopustily. Nenechaly se odradit; nenechaly se zastrážit. Můj Bože, láska je silná. Zacházejí s tebou bezohledně a ty přilezeš zpátky. Polijí tě studenou vodou a ty hledáš teplo u stále stejného, špatného zdroje. Neexistuje žádné dílčí zpevňování, které by toto chování vysvětlilo; existuje pouze temná strana dotyku, totiž realita vztahů mezi primáty; spočívající v tom, že dokážou současně zabíjet a objímat - a to je smutné.

Přesto i zde nacházím krásu: jsme stvoření nadaná velkou důvěrou. Stavíme mosty, přes veškerou nepřítelň osudu je stavíme – odsud tam. Ode mě k tobě. Jen pojd' blíž.

Podobně jako Milgram také Harlow měl dramatický talent k lyrické perverzii, a tak filmoval své opičky, jak se křečovitě chytají matek z drátu a sněhu a jak je přitom železné panny bodají. Filmy jsou silnými, velmi silnými ukázkami zoufalství a Harlow se je nebál předvádět. Věděl, že populární věda obsahuje kousek umění a dokonce i zábavy.

V roce 1958 byl zvolen prezidentem Americké psychologické asociace, což není bezvýznamná pocta. A tak se se svými opičímí filmy vypravil do Washingtonu a připravoval si svůj výstup. Zažíval jeden trumf za druhým. Znovu se oženil a vzal si kolegyni, psycholožku Margaret Kuenneovou; říkal jí Peggy. Na pódiu prostorného jednacního sálu, když měl před sebou spoustu vážných, obrylených obličejů, prohlásil: „Láska je báječný stav, hluboký, něžný a naplňující. S ohledem na jeho intimní a osobní povahu ho mnozí považují za nevhodný pro experimentální výzkum. Ať už jsou ale naše osobní pocity jakékoli, posláním nás psychologů je analyzovat všechny aspekty lidského a zvířecího chování v jejich dílčích proměnných.... Psychologové, nebo alespoň ti psychologové, kteří sepisují učebnice, mají nejenom pramalý zájem o původ a rozvoj lásky nebo náklonnosti, ale podle všeho si ani neuvědomují, že něco takového existuje.“

Je to významné prohlášení, učiněné při významné příležitosti mužem, který ví, jak se zviditelnit. Svou řeč prokládal černobílými filmovými záběry náhradních matek a závislých mláďat, a ty záběry připomínaly sci-fi. Na konci přednášky nazvané „Povaha lásky“, kterou později publikoval v časopise *American Psychologist*, přešel jako v opěte do crescendo a k následujícímu závěru:

„Pokud výzkum, který jsme uzavřeli a zde představili, znamená nějaký přínos, tak jsem vděčný; hodně myšlenek jsem však také věnoval jeho možnému praktickému využití.“

Socioekonomické požadavky současnosti a hrozící socioekonomické požadavky budoucnosti vedly k tomu, že americké ženy vytlačily nebo se chystají vytlačit americké muže z vědy a průmyslu. Bude-li tento proces pokračovat, začne být problémem výchovy dětí hrozivě jasný. Z hlediska této perspektivy je velice potěšitelné poznání, že americký muž je tělesně vybaven vším potřebným, aby dokázal v jedné podstatné oblasti konkurovat americké ženě: ve výchově dětí. Nyní víme, že pracující ženy nejsou kvůli své primární schopnosti kojit zapotřebí doma; a v dohledné budoucnosti bude možné, že kojení novorozence nebude chápáno jako nezbytnost, nýbrž jako luxus, jako způsob okázale konzumního chování, vyhrazeného snad jen vyšším společenským vrstvám. Ať už ale kormidlo dějin zamíří kamkoli, dnes nás může těšit vědomí, že jsme ve spojení s přirozenou povahou lásky.“

Představuji si okamžik udiveného ticha a následující hromový aplaus. Světla se rozzáří. Harlow zdvihá ruce: To už stačí. *Prostím ještě.* A to ještě mělo skutečně přijít. Harlow svým výzkumem prokázal, že náhradní matka z látky je důležitější než matka, která dává mléko, že tato měkká matka může nahradit skutečnou matku, neboť kojenci od určitého okamžiku začnou „milovat“ látkovou matku a podle všeho v její přítomnosti dobře prospívají, hrají si a zrají. Nedlouho po uvedení proslavu uveřejnila Wisconsinská univerzita tiskovou zprávu s titulem: „Mateřství je zastaralé.“ Brzy následoval bulvární tisk. A Harlow? Jeho kariéra se dále rozvíjela, jeho jméno se stalo součástí obecného kulturního povědomí. Vystoupil v televizním pořadu „*To tell the Truth*“ (Říkejme si pravdu) a CBS vyrobila dokument o jeho práci, jímž divákova provázela slavný reportér Charles Collingwood. Základní poselství ženám bylo dosti mlhavé: na jedné straně vás vaše děti nepotřebují; běžte ven a buďte svobodné na straně druhé. Byla to feministická devalvace; zašmodrchaný, mnohovrstevnatý dopis, skrývající mocnou kombinaci lásky a touhy.

Se svou druhou ženou měl Harlow dvě další děti. Peggy byla diplomovaná psychologka a podobně jako Clara se vzdala své práce,

aby vychovávala děti. Bývá citován pozdější Harlowův výrok: „Obě mé ženy měly dostatek rozumu, aby nebyly nijak emancipované; věděly, že muž je důležitější než všechno ostatní.“

A tak se narodila Pamela Harlowová a později její mladší bratr Jonathan. Dnes jsou obě děti ve středním věku. Pamela vytváří kovové sochy v Oregonu, její práce jsou pozoruhodné a drsné. Jonathan pracuje se dřevem; kromě jiného vytváří z borového dřeva malícké krabičky, které prodává do obchodů s uměleckými předměty. „Krabice,“ říká. Krabice. Boxy. Klece.

Něco se nedařilo. Dělo se něco špatného. Látková matka byla stejně tak dobrá jako matka skutečná; z hlediska citového vývoje primátů se dotyk ukazoval jako zcela podstatný. Jenomže pak se to stalo: V průběhu následujícího roku Harlow zjistil, že opičky s látkovými matkami nijak dobře neprospívají – to vše poté, co učinil před shromážděnými kolegy troufalé prohlášení o opaku. Když pustil tyto opičky ven z klece, aby si spolu hrály, viděl, jak násilně a asociálně se projevují. Samičky napadaly samečky a nevěděly nic o správném sexuální chování. Mnohé z opiček vykazovaly autistické znaky, vzájemně se štípaly a kousaly až do masa a po černé ochlupených pažích jim stékala krev. Rány se zaněcovaly. Jedna z opiček si ohlodala celou ruku. Něco, poznával nyní Harlow, se tu zvrlo, nesmírně zvrlo.

„Byl pochopitelně zklamán,“ říká Deborah Blumová. „Myslel si, že izoloval základní proměnnou z hlediska mateřství, totiž dotyk, a že tato proměnná je takřikajíc putovní nebo přenosná. Začal proto veřejně hlásat, že ji může poskytnout kdokoli. Jenomže v následujícím roce poznal, jak těžce jsou jeho opičky narušené. Když do Madisonu přijel reportér *New York Times*, aby napsal článek o měkkých náhradních matkách, Harlow jej zavedl do laboratoře, kde v klecích seděli makakové, tloukli hlavami o mříže a ohryzávali si prsty. „Připouštím,“ řekl Harlow, „že jsem udělal chybu.“

Len Rosenblum, tehdejší Harlowův student a dnes významný badatel v oblasti psychologie opic, říká: „Byli jsme nuceni uznat, že u mateřství hrají roli ještě další proměnné; nejen dotyk a ne-

jen obličeje. Usoudili jsme, že to musí mít něco společného také s pohybem. Postavili jsme náhradní matku, která se mohla hýbat, a mláďata pak byla téměř normální, ne zcela, ale téměř. Půl hodiny denně jsme pak nechali opičku, která měla náhradní matku, hrát si s jinou živou opicí a výsledkem bylo naprosto normální opičí mládě. To znamená, že existují tři proměnné lásky – dotyk, pohyb a hra. Pokud dokážete všechny tři uspokojit, naplníte potřeby primátů.“

Rosenblum ještě jednou opakuje, že „děti“ potřebují pouze půlhodinu hraní za den s živou opicí. „Je pozoruhodné,“ dodává Rosenblum, „jak málo nás nervový systém potřebuje k tomu, aby se normálně rozvíjel.“

Z mnoha důvodů jsem ráda, že to slyším. Tyto výsledky si interpretuji následovně: Je neuvěřitelně obřížně narušit své dítě. Trochu kolébání, jemný svetr a pouhých třicet minut interakce s jiným primátem. To dokáže každá matka: líná, pracovitá, zdrátovaná nebo železná – to dokážeme! Harlow říká, že to dokážeme.

Ale když Harlowova zjištění o lásce působí tak uklidňujícím dojmem, proč nám leží v žaludku jako jedna z jeho pokusných jehel? Proč se při výzkumu lásky a náklonnosti třeseme před výsledky?

A nejen vy nebo já. Také Harlow. I on se třese. Nedokáže být věrný jedné ženě a opět má milenky; a nyní, možná od okamžiku, kdy zjistil, že opice „opatrované“ měkkou matkou jsou autistické, začíná pít. Venku ve Wisconsinu jsou dny tak krátké, časně večery zahalují i tu trochu zdejšího světla, s výjimkou žlutavého třpytu ve sklenici s alkoholem. Harlow pociťoval obrovský, obrovský tlak. Ještě mu zněl v uších potlesk, který následoval po jeho prvních objevech, a potřeboval, aby nepřestal. Snažil se, seč mohl, a v letech 1958 až 1962 publikoval celou řadu pojednání. Statečně zveřejnil, že jeho opičí mláďata „vychovaná“ náhradními matkami byla emocionálně narušená, a pak pokračoval v práci, aby zjistil, které proměnné mohou takovému osudu zabránit. Aby dokázal svou hypotézu, podle níž tímto proměnnými jsou pohyb a chvíle hry s živým partnerem, prozkoumal bezpočet malých makaků.

„Harry chtěl vždycky vynikat,“ říká jeho asistentka Helena LeRoyová. „Vždycky měl před očima další vrchol, který se chystal zdolat.“ Jako řada dalších lidí s podobnými dispozicemi i on zdolal své vrcholy s pomocí vína, pera připraveného psát a zlého ducha za zády, který mu našepřával „udělej to ještě líp“. Nikdy se nezbavil svého šišlání. Anne Landersová o něm začala psát ve sloupku, který přinášel různé rady matkám. Jaký experiment chystá přístě? Jeho žena onemocněla rakovinou prsu, tkáň mléčných žláz byla napadena karcinomem a z bradavek jí vytékala odporná tekutina. Měla před sebou jen pár let. Harlow pracoval stále tvrději. Kde si mohla jeho hlava odpočinout? Opičky bez matky ztrácely rozum, vřeštěly jako šílené. Jeho publikovaný, významný výzkum zasáhl i výrobu produktů péče o děti – nepozoruhodnější byly různé vaky a kloboučky na nošení dětí, které přinášely do vztahu k dětem více hřejivého tepla. Slavný obhájce úzkých vazeb mezi rodiči a dětmi, pediatr William Sears, který se zasazoval o to, aby chom spali společně se svými dětmi a byli jim stále nablízku, byl ovlivněn Harlowem, ať už si to uvědomuje, anebo ne. Útulky pro sirotky, sociální služby, porodnice – to vše se od základů změnilo, částečně na základě Harlowových výzkumů. Také díky Harlowovi kladou dnes lékaři novorozence hned po porodu matce na břicho. Právě tak i jeho zásluhou dnes pečovatelé v sirotčincích vědí, že nestačí, když svým svěřencům podají láhev; nalezenec je třeba vzít do náruče a pochovat ho, aby viděl lidský obličej a lidský úsměv. Díky Harlowovi a jeho kolegům, zabývajícím se studii základních vazeb, jsme se stali o něco humánnějšími – máme k dispozici celou vědu o doryku, která vznikla částečně zásluhou krutosti. Je to paradox.

Rakovina je vždycky zlá, ale v šedesátých letech byla ještě horší než dnes. Ozařování bylo doprovázeno příliš vysokým napětím a radioaktivitou, tělo bylo označováno černými křížky, zasah do černého. Chemoterapie teprve začínala: dávky v obrovských jedovatě zelených nádobách se aplikovaly do hlavní žíly na paži, přinášejíce návaly horka a celkovou tělesnou nevolnost. Harlow

a jeho paní přicházeli několikrát do týdne. Doufám, že ji držel za ruku. Určitě viděl, jak doktor vytlačuje z injekční stříkačky vzduch, vyvářeje elegantní oblouk vody, padající na kachlíkovou podlahu a měnící se v potůček slz. Viděl, jak vzápětí zavádí kanylu do žíly, zatímco on přidržoval umyvadlo, nad které se v návalu těžké nevolnosti skláněla Peggy a zvracela.

„Byly to temné, temné roky,“ říká Harlowův syn Jonathan, jemuž bylo jedenáct, když matce oznámili diagnózu a sedmnáct, když zemřela. Peggy byla očividně čím dál tím nemocnější, rakovina tancila svůj tanec smrti, od prsou přes plíce až k játrům, pacientka zežloutla jako šafrán, rty se jí sevřely do úšklebku a občas jako šílenec cenila ostré, opičí zuby. Přesně tak si to všechno představuji. Muselo to být opravdu zlé, protože Harlowovo beztrak nebezpečné pití se v té době ještě vystupňovalo. Studenti vzpomínají, jak se museli večer zastavit v místním baru, zvednout opilého profesora ze židle a zavést ho domů. A kolegové si vybavují, jak ho nejednou, když se konala nějaká konference, dopravovali do hotelové postele, kde jeho těžká hlava okamžitě klesla do peřin.

Léta plynula a první z opiček „vychovaných“ náhradními matkami stárly a stárly. Nevěděly, jak si hrát, ani jak se pářit. Samičky už byly plodné, dospělost klepala na dveře, ve vaječnicích jim dozrávala vajíčka. Harlow chtěl, aby se nechaly oplodnit, protože měl nový nápad a novou otázku. Jaké matky budou z opic vyrostlých bez matek? Existoval jediný způsob, jak to zjistit: opice musely zabřeznout. Jenomže ty proklaté povory nedokázaly zvednout ocas a ohnout své chlupaté kyčle. Zkusil tedy, jak to sám komentoval, vpustit do klecí velmi zkušenné, starší opičí „gentlemany“, ale samičky jim podrápaly obličje. Nakonec vymyslel „znásilňovací strojan“, ke kterému přivázal opičky tak, aby je samci mohli oplodnit. Vynález to byl úspěšný, protože dvacet takto inseminovaných opiček posléze mělo mláďata. V článku publikovaném v roce 1966 a nazvaném „*Maternal Behavior of Rhesus Monkeys Deprived of Mothering and Peer Associations in Infancy*“ (Mateřské chování opic Makak rhesus, které neměly matku ani vztahy s vrstevníky). Harlow popisuje dosažené výsledky. Znásilňenné opice svá mláďata zčásti zabily, zčásti si jich

nevšímaly a pouze několik se jich chovalo „přiměřeně“. Opět pozoruhodný výzkum, jenomže já si nejsem jistá, zda nám skutečně přinesl nové poznatky, anebo zda za cenu mnoha opičích životů jen potvrdil to, co beztak víme zásluhou intruice.

Roger Fouts vehementně popírá, že Harlowovy deprivační experimenty jsou původní. „Harlow se nikdy neodvolává na Davenporta a Rogerse“, říká Fouts. „Před Harlowem právě Davenport a Rogers umísťovali šimpanze do krabic, a když viděli, co se stalo, už nikdy to neopakovali.“

„Nejproblematičtější u Harlowa je to,“ říká Len Rosenblum, který se zabývá výzkumem primátů, „jakým způsobem o věci píše. Chtěl lidi provokovat.“ Rosenblum pokračuje vyprávěním zčásti zábavné historie: Před velkým shromážděním psychologů obdržel Harlow významení. V publiku byly tři řádové sestry v bílých hábitech, s okřídlenými čepci na hlavách a s těžkými krucifixy kolem krku. Ze svého místa na pódiu je Harlow dobře viděl. Ukázal publiku obrázky dvou kopulujících opic. „Zadával se přímo na jeptušky,“ vypráví Rosenblum a začíná se chichotat, „a prohlásil: ‚Tady to je, kázání na hoře.‘“ Sestry byly jako opatřené. Rychle se zachumlaly do svých hábitů.

„To je typický Harlow,“ dodává Rosenblum. „Vždycky chtěl lidi provokovat. Nikdy by neřekl ‚bylo ukončeno provedením interrupce‘. Řekl by ‚zabil‘. Proč nemohl znásilňovacímu stojanu říkat prostě ‚omezující zařízení‘? Kdyby se vyjadřoval jinak, neměl by dneska takovou nejednoznačnou pověst.“

Ačkoli je evidentní, jak výrazně Harlow využíval svého dramatického talentu, myslím si, že se Rosenblum mýlí. Problém nespočívá ve slovech, ale v tom, jak zacházíme se zvířaty. Hnutí na ochranu práv zvířat částečně vzniklo jako reakce na Harlowovy experimenty. Každý rok se v Centru pro výzkum primátů při Madisonské univerzitě koná demonstrace Společnosti pro osvození zvířat, jejíž účastníci světlí šivu společně s tisíci plyšových opic. Zdá se mi to absurdní – šiva, židovské období zármutku po pohřbu, a k tomu plyšáci. Zesměšňuje to něco, co rozhodně směšné není – otázku, jaká práva mají psychologové ve využívání

zvířat pro výzkum. Harlowovi lze přičíst k dobru, že se tato otázka dostala na pořad dne.

Roger Fouts je badatel, psycholog a ochránce zvířat v jedné osobě, což je zřídka kombinace. Žije ve státě Washington, v malém horském městě, kde jsou stromy stále zelené a pokropené dešťovými kapkami, kde úrodná země voní listím a kompostem. Fouts tráví většinu času se svým dobrým přítelem, šimpanzem Washoe, který pije každé ráno kávu a rád si hraje na babu. Foutsovi za ta léta přirostla zvířata, která zkoumá, k srdci natolik, že by jim neublížil ani ve jménu vědy. Zabývá se jazykovými schopnostmi šimpanzů, tedy oblastí, která nevyžaduje ani nože ani krev. Sám k tomu říká: „Každý vědec, který by byl ochotný obětovat zvířata, je morálně napadnutelný.“ William Mason, který byl v šedesátých letech jedním z Harlowových studentů a dnes zkoumá primáty na Kalifornské univerzitě v Davisu, si vůbec není jistý, zda účel světí prostředky. Mason tvrdí, že nikdy nedokázal sladit svou osobní morálku s přáními badatele, který pracuje se zvířaty. Jinými slovy, cítil, že je špatně zranit zvíře, současně ovšem chápal důvody, proč se tak zachovat.

Ochránce zvířat nechává tato dvojznačnost v klidu. Tvoří vyhraněnou a odhodlanou aktivistickou skupinu, která pravidelně uvádí Harlowa ve svých tiskovinách jako fašistického mučitele. Když odhlédneme od plamenného jazyka a soustředíme se na jádro věci, tak zjistíme, o co ochráncům zvířat jde: využívání zvířat ve výzkumu prý poskytuje málo použitelných informací. Rádi poukazují na fiasco s thalidomidem. V padesátých letech byl thalidomid vyzkoušen na zvířatech a žádné účinky způsobující poškození plodů se neobjevily; když si ale připravek vzaly těhotné ženy, rodily se děti s těžkými vrozenými deformacemi. Podobně se u šimpanzů, na něž byl v zájmu výzkumu nemoci AIDS přenesen virus HIV, neobjevily žádné symptomy; penicilin je pro morčata toxický; aspirin způsobuje u myši a krys vrozené deformace a pro kočky je prudce jedovatý. Pokud jde o opice, tak jsou nám sice mnohem podobnější, ale rozhodně nejde o přesné kopie; mozek

makaka je v porovnání s lidským mozkiem desetinnový a vyvíjí se daleko rychleji. Mozek novorozeného makaka je jen o třetinu menší než mozek dospělého zvířete; mozek lidského novorozence je v porovnání s mozkiem dospělého člověka čtvrtinový. Do jaké míry, pokud vůbec, můžeme tedy přenášet poznatky získané o jednom živočišném druhu na druhý? Odpověď samozřejmě závisí na tom, koho se ptáme. Nikdo nebude popírat, že opice je model, a model znamená přiblížení se vlastnímu předmětu výzkumu. Termíny jako přiblížení se, připodobnění atd. jsou však velice ošidné, kloužou po papíře a mění svůj význam podle toho, kdo je interpretuje.

Ochránci zvířat jako Roger Fouts a Alex Pacheco by řekli, že mozek primátů je ubohoucké přiblížení se a neospravedlňuje mučení a bolesti, jimž jsou vystavována laboratorní zvířata. Někdo jako Stuart Zola-Morgan, uznávaný kalifornský vědec zabývající se výzkumem paměti, spatřuje v opičím mozku samozřejmě bohatou zásobárnu informací, které mohou přispět k vysvětlení, jak funguje lidský mozek. Zola-Morgan zkoumá opičí mozek skalpelem a nůžkami a pokouší se lokalizovat oblasti zodpovědné za zapamatování, ať už jde o jednoduché zapamatování telefonního čísla či o lyrické vzpomínky, jež nám dávají soukromí, a urvářejí tak naše životy: strolek na piknik, sýrová bageta, vůně matčina norského kožichu.

Zola-Morganova chirurgická vyšetření prohloubila naše chápání paměti. O tom není pochyb. A paměť je snad nejpodstatnější součástí našeho já, naší oduševnělé, mnohovrstevnaté bytosti. Jaká cesta však vedla k dosažení těchto poznatků? Zola-Morgan musel své opičí pacienty znecitlivět, ovázat jim kolem krku šňůru, aby znemožnil proudění krve do mozku, pak čekat, až některé buňky prodělají buněčnou smrt, a potom opice vzbudit a zkoumat jejich paměťové schopnosti. Někdy je opice posléze „obětována“ a jsou zkoumány poškozené, zničené a mrtvé oblasti jejího mozku, bílé laloky plné jizev a ran.

„Myslím, že lidský život je cennější než život zvířete,“ říká Zola-Morgan. V rozhovoru s Deborah Blumovou vysvětluje: „Starat se dobře o taro zvířata je naše povinnost. Je však život mého syna cennější než život opice? O odpovědi jsem nikdy přemýšlet nemusel.“

Zato já ano. Musím o tom přemýšlet. V žádném případě mi není tak jasné, že lidský život má skutečně vyšší hodnotu – ne, vůbec mi to není jasné. Třeba když vidím delfína, jak vyskakuje z vody a opisuje přitom oblouk a jak mu z té jeho díry na hlavě tryská pěna. Anebo když vidím, jak se na zemi mění životní prostředí, jak mizí živočišné druhy a vznikají jiné, takže musíme respektovat dokonce i řasy v oceánu, aby nás doslova držely nad vodou. A proto přemýšlím. Tady a teď. Ptáci v okapu našeho domu vyseďeli poněkud hluchá kuřátka, která doširoka rozvírají své zobáčky. Skrčení opic mi přijde děsivé. Samozřejmě mě – přes všechny znalosti, které to přineslo – odpuzuje železná panna a znásilňování stojan. Harlow byl možná poděšen také, neboť navzdory všem jeho prohlášením o tom, jak o své opice nebdá a jak nemá rád zvířata, někteří jeho studenti naznačují, že ho jeho práce opravdu začínala trápit. S postupem let, jak se stupňoval jeho alkoholismus, ho určitě něco trápilo; a bylo toho spíš víc než má.

Harlowova žena Peggy zemřela v roce 1970. Přibližně v téže době mu bylo uděleno státní vyznamenání za vynikající vědecké výsledky. Za přivřenýma očima se skrýval prázdňý pohled. Rty měl bezkrevně narůžovělé a sorva se pousmál. Večer před udělováním vyznamenání se světil Heleně LeRoyové: „Teď už nemám o co usilovat.“ Jeho situace se rychle zhoršovala. Bez manželky byl úplně bezprizorný. Neuměl si uvařit, uklidit, ustlat, nechťelo se mu vstávat. Měl pocit, že dospěl k vrcholu své kariéry, že stojí na tom nejvyšším kopci, odkud vede cesta už jen dolů. „Musel jsem otci vařit“, vzpomíná Jonathan. „Bez matky se o sebe nedokázal postarat.“ Harlow se vláčil do laboratoře ke všem svým klecím, nakupeným nad sebe, pozoroval bílá oblaka na obloze a opičí trus. Trus. Byl hrozně unavený. Znásilňovací stojan. Trus. Zoufalý křik, drátěná matka a froté ručník mu v těch chvílích asi připadaly strašlivé, asi jako smírkový papír, který obrušuje kůži až do krve.

Harlow byl hrozně unavený. Když ve škole mluvil ke studentům, přepadla ho taková únava, že prostě musel spát. A tak opravdu usnul. Uprostřed rozhovoru se studentem. Položil si hlavu na stůl

a zdířimul si. Prostrě jen zavřel oči a nechal studenty, ať ho svým povídáním ukolébají k spánku.

Necítil se dobře. Každý jasně viděl, jak se hrouť a jak naléhavě potřebuje pomoc. Někdy v době, kdy mu umírala žena, odešel na Mayo Clinic do Minnesoty, kde absolvoval sérii elektrošoků. Stal se pokusným zvířetem – nyní spoutávali jeho, oholili mu hlavu, tu a tam nanесли gel, pomazali spánky, potřeli nad očima a jeho tělo už nebylo jeho. Dnešní elektrošoková terapie je přesněji zacílená a hodně vylepšená; tehdy spočívala v aplikaci obrovských dávek střídavého proudu, proudícího do mozku dráty a podněčujícího netečné neuronů. Zde ležel Harlow po anestezii, umytý a utřený froté ručníkem, vydávající se napospas proceduře, kterou můžeme označit za experimentální, protože nikdo nevěděl, proč, jak, kdy a zda vůbec začíná. Jeho tělo s sebou stokrát škublo. Probudil se se spoustou vaty v ústech, nic si nepamatoval a někde v malém městě na Středozápadě se procházela jeho žena s jeho matkou a po obloze pluly okřídlené šelmy.

Potom ho propustili. Léčba byla ukončena. Vrátil se zpátky do Madisonu, ale lidé říkali, že už nikdy nebyl jako dřív. Byl propuštěn jako „vyléčený“, jenomže mluvil o něco pomaleji, přestal dělat britké poznámky a v jednání s ostatními byl poněkud jemnější. A bez ženy byl ztracený. Zavolał Cläre Mearsově do jejího obytného přívěsu v Arizoně. „Vrať se,“ žádal jí. I Clara měla za sebou těžké roky. Její syn se utopil nedaleko přívěsu, když spadl do řeky. Její druhý manžel rovněž zemřel. Vdova a vdovec se dali dohromady a ještě jednou šli k oltáři. A Terman? Co si asi myslel? Jeho tak nadané, vysokým IQ a přísliby do budoucna oplývající děti se moc daleko nedostaly. To už je ale jiný příběh.

Blížíme se ke konci. Harlow a Clara v časové smyčce. Opět na začátku, pouze Harlowovy zájmy se trochu proměnily. Pro šedesátá léta byl typický rozkvět biologické psychiatrie, spojený s vírou, že duševní nemoci bude možné zmiřňovat a léčit vhodnou medikací. To Harlowa zajímalo. Dost možná doufal, že v případě návalu deprese mu místo šoku postačí pilulka. Pravděpodobně užíval

nějaké tablety, které ho plně neuspokojovaly. Každopádně chtěl vědět, co deprese způsobuje a co ji léčí, a tak se ještě jednou obrátil ke svým makakům.

Do naprosto izolovaného, tmavého prostoru umístil zvířata; opice se tam šest týdnů krčily, hlavy měly svěšené, nemohly se hýbat nebo vidět svět venku a krmény byly přes mřížku v podlaže ve tvaru písmene V. Harlow tomu říkal „studna zoufalství“. Nicméně se mu podařilo vyvolat u primátů psychologické problémy. Když zvířata pustil ven, byla silně narušená a psychotická. A nic jim nemohl vrátit. Ukázalo se, že jsou nevyčítelně nemocná. Bez možnosti kontaktu nebo úlevy.

Nakonec Harlow zemřel na Parkinsonovu nemoc. Celý se třásl a nedokázal to zastravit.

Všude, kam přicházím, jsou zvířata. Veverka skáče z jednoho drátu na druhý. Obrovští a nevychovaní slimáci lezou ze zahrady a hoví si na betonových schodech. Když se jich dotknete, máte prsty polepené slizem. Kočky mňoukají. Bílý pes objevuje cestu na náš pozemek, sedí tam jako sfinga a obližuje si růžové tlapy. Ráda bych měla nějakou opičku, jenomže podle mého muže je to špatný nápad. Pracuje v laboratoři a tvrdí, že opice smrdí. Odkládám výběr z Harlowova díla, nazvaný „From Learning to Love“ (Od učení k lásce), a říkám: „Ty nemáš ponětí, jak mám opice ráda.“ Jsem překvapena, když ve svém hlase zaslechnu opravdovou emoci, možná dokonce vášně.

„Dáš se k ochráncům zvířat?“ zajímá se.

„Řeknu ti,“ pokračuji emotivně, „že když jsem si přečetla, co ten člověk dělal se svými opicemi a co s nimi děláme ještě dnes, když je infikujeme virem HIV, když jim pěstujeme mozkové nádory, přestože jsou to očividně naši brauranci, tak ti řeknu, že jsem proti tomu. Je to špatné. Harlow dělal všechno špatně. Všechny opičí experimenty, co zplodil, jsou špatné.“

„Ty mi vykládáš,“ ozývá se manžel, „že pokud by sis měla vybrat mezi lékem pro Claru, kdyby onemocněla, a životem opice, dala bys přednost opiči před vlastním dítětem?“

Věděla jsem, že to zajde až sem. Přesně to by řekl Harlow a dnes totéž říká Zola-Morgan: lidské živory jsou svou podstatou cennější; výzkum opic přináší poznatky, které lidským životům prospívají.

„Pochopitelně bych dala přednost Clare,“ říkám pomalu, „protože jsem z devětadevadesáti procent opice, a každá opice by dala přednost vlastnímu dítěti.“ „Nedokážu mu ale vysvětlit, že zatímco devadesát devět procent ze mě je instinkt, živočišný impuls nebo láska kojící matky, tak jedno procento ze mě nepochází z divočiny, a právě toto jedno procento dokáže rozpoznat, že každé zranění způsobené jednomu se nějak dotýká všech. Toto jedno procento je možná místem, kde sídlí můj rozum, a můj rozum mi říká, že lze jen stěží ospravedlnit, když působíme utrpení cítícím bytostem, zvláště pokud si potřebné poznatky dokážeme obstarat jinak.“

Co to vlastně je, přemítám, to jedno procento z nás, které nemá žádný šimpanz, co jsou ta dvě procenta, která nemá žádný orangutan, a co těch šest procent, která nemá žádný makak?

Ráda bych to věděla. Je to místo, kde sídlí náš duch? Je to stopa anděla nebo Boha, který nám přikázal, abychom ve stromech viděli les, abychom pochopili celé to obrovské, vzájemně provázané pletivo života? Je to tak malé procento a je tak obtížné žít tím, kde jsme lidští, a tudíž odpovědní.

Dnes jdu do laboratoře, kde se zkoumají primáti. Harlowova laboratoř ve Wisconsinu se dosud využívá, žije tam přes dva tisíce opic. Já vyrazím do jiné laboratoře, vybudované v Massachusetts. Už to nechci popisovat; slyšeli jsme o tom dost. Právě zde se bezprostředně stýkají léčba, smrt a čistá věda. Klece se týčí jedna nad druhou a každou z nich obývá párek opic. Jsou zde cítit čistící prostředky a psí suchary. Poklekám vedle jedné z klecí a prostrkuji ruku skrz mříž; přichází ke mně primát a olizuje mi ruku jako kůň; rty má suché a sametově měkké. Vzpomínám si, jak jsem četla, že Harlow jednou v noci pracoval s opicemi a náhodou se zamknul v jedné z klecí. Hodiny a hodiny tam seděl a nemohl ven. Obloha nad Wisconsinem byla temná; kdesi v dále se bavila veselá společnost.

nost. „Pomoci“ křičel zpoza mříží. „Pomoc, pomoc!“ Nakonec ho někdo zaslechl, ale to už byl Harlow polomrtvý strachy.

„Mohu si podržet jednu opici?“ ptám se svého průvodce. Dovoluje mi to a já se nestačím divit, jak jsem šťastná, že si mohu pohladit opici, dotýkat se prehistorie člověka, pleistocénu, neolitů a daleko dávnějších dinosaurů, putujících po rovinatých pláních a mělkých mořích. Beru ten malý hnědý uzlík z kožešiny a svalů do náručí. Je ještě docela mladá. Ovčím mi své neuvěřitelně zatuchlé paže kolem krku. Srdce jí bije rychle; bojí se. Bojí se mě? Bojí se, že je uvězněná? Bojí se, že bude svobodná? „Ššš,“ utěšuji opičku, svou opičku a dívám se do jejího vrásčitého obličejce starého muže a dítěte, do těch nejsmutnějších, nevlhčích očí a najednou cítím, že chovám samotného Harlowa. Přijde mi to legrační – Harlow se znovu narodil jako opice a teď se ukrývá v mé náruči. Je to legrační a zároveň není. Hladím ji po hlavice. Prohlížím si čáru života na její dlani. Vede zpátky do Wisconsinu, do malého domu v Iowě, zpátky k mnoha pudům a tužbám. Čáry osudu jsou růžové a vzájemně se proplétají. Opička se těse v mé náruči. „Jen se neboj,“ chlácholím ji a pokouším se ji co nejtěsněji obejmout.